

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CXCIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 32

DEVELOPMENT OF
POETICS IN SERBIAN LITERATURE

SERBIAN LITERARY THEORY

Proceedings of the Round Table

”Development of Poetics in Serbian Literature – Serbian Literary Theory”,
held at the SASA, organized by the Committee for the Study
of the History of Literature on November 4, 2019

Accepted at the third online meeting of the Department of Language
and Literature, held on 23 June 2020, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and
Corresponding Member *Slobodan Grubačić*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

B E L G R A D E 2 0 2 0

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СХСIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 32

РАЗВОЈ ПОЕТИКЕ
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ТЕОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ
КОД СРБА

Зборник радова са Округлог стола
„Развој поетике српске књижевности – Теорија књижевности код Срба”,
одржаног у САНУ у организацији Одбора за проучавање
историје књижевности 4. новембра 2019. године

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности,
одржаном електронским путем 23. јуна 2020. године, на основу рецензија
академика *Наде Милошевић-Ђорђевић*
и дописног члана *Слободана Грубачића*

У р е д н и к
академик
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2020

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж: 300 примерака

ISBN 978-86-7025-873-0

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2020

САДРЖАЈ

Љиљана Јухас-Георгиевска <i>Прозни жанрови старије српске књижевности</i>	7
Ljiljana Juhas-Georgievska <i>The Prose Genres of Old Serbian Literature</i>	21
Ирена Шпадијер <i>Поетички ставови српских средњовековних писаца</i>	23
Irena Špadijer <i>Poetic Standpoints of Old Serbian Writers</i>	31
Мирјана Д. Стефановић <i>Апорије периодизације књижевности</i>	33
Mirjana D. Stefanović <i>Aporien der Periodisierung der Literatur</i>	39
Михајло Пантић <i>Нацрт за историју српских ђесничких ђоеђика</i>	41
Mihajlo Pantić <i>An Outline of the History of the Poetics of Serbian Poetry</i>	51
Никола Грдинић <i>Теорија уметности код Срба – методолошка ђиђања</i>	53
Nikola Grdinić <i>Theory of Art in Serbia – Methodological Issues</i>	68
Тања Поповић <i>Источни канон, Slavia orthodoxa и српска књижевност новој доба</i>	69
Tanja Popović <i>The Eastern Canon, Slavia Orthodoxa and Serbian Modern Literature</i>	80
Зорица Несторовић <i>Однос античке и народне књижевности у ђоеђикама стилских ђраваца српске књижевности XIX века</i>	81
Zorica Nestorović <i>The Relationship Between Ancient and Folk Literature in the Poetics of the Style Directions of Nineteenth-Century Serbian Literature</i>	92
Ненад Николић <i>Фигура ђесника код Бранка Радичевића и ђоеђика српској романтизми</i>	93
Nenad Nikolić <i>Branko Radićević's Representations of Poet and the Poetics of Serbian Romanticism</i>	105
Душан Иванић <i>Почеци књижевнокритичке мисли о ђриђовијеђи у српској књижевности</i>	107
Dušan Ivanić <i>The Beginnings of Literary Criticism of the Short Story in Serbian Literature</i>	113

Драгана Б. Вукићевић <i>Реализам и реализми – њромена метаоквира у књижевноисторијском разумевању реализма</i>	115
Dragana B. Vukićević <i>Realism and Realisms – the Change of a Meta-Framework for the Literary-Historical Understanding of Realism</i>	127
Јован Делић <i>Поетика српске модерне и њени рефлехи у савременом српском њјесништву</i>	129
Jovan Delić <i>Poetics of the Serbian Modern and its Reflexes in Contemporary Serbian Poetry</i>	145
Славко Гордић <i>Поетичка усмерења српског њесништва на размеђу XX и XXI века</i>	147
Slavko Gordić <i>Poetic Tendencies of Serbian Poetry at the Turn of the 21st Century</i>	155
Марко Недић <i>Поетика социјалистичког естетизма? Генеза и рецеиција</i>	157
Marko Nedić <i>Poetics of Socialist Aestheticism? Genesis and Reception</i>	170
Снежана Милосављевић Милић <i>Савремене књижевноисторијске њарадијме и њихови рефлехи у њоетички српске књижевноисти</i>	171
Snežana Milosavljević Milić <i>Contemporary Literary Theoretical Paradigms and Their Reflexes in the Poetics of Serbian Literature</i>	180
Радивоје Микић <i>Морфолошки аспекти романа у савременој српској књижевноисти</i>	183
Radivoje Mikić <i>Morphological Aspects of the Novel in Contemporary Serbian Literature</i>	196
Предраг Петровић <i>Авангарда као њоетика њреведновања њтрадиције</i>	197
Predrag Petrović <i>Avant-Garde as the Poetics of a New Evaluation of Tradition</i>	208
Младенко Саџак <i>Иманентне њоетике у роману Омерпаша Латас Иве Андрића</i>	209
Mladenko Sadžak <i>Immanent Poetics in the Novel Omerpaša Latas by Ivo Andrić</i>	222

ПРОЗНИ ЖАНРОВИ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ЉИЉАНА ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА*

С а ж е т а к. – Пошто представи све прозне жанрове старе српске књижевности, аутор рада своју пажњу посвећује једном од најзначајнијих међу њима – житију. Прати развој тога жанра у првом веку његовог постојања (XIII – сам почетак XIV века). Полази од најстаријег дела, *Житија Свештої Симеона* од Светог Саве, које је написано око 1208. и представља интегрални део *Свуденичкої типики*. Мада ово дело формацијски (у саставу је типика) припада *кѣиѣорским житијима*, оно својим обимом, видовима приступа јунаку, надилази уобичајене моделе и донекле се приближава развијеним житијима.

Житије Свештої Симеона од Стефана Првовенчаног (настало између 1208. и 1216) у раду се посматра у светлости житијног типа коме припада – *развијено (ојсежно) житије*. Пратећи даљи развој жанра, аутор рада се зауставља на *Житију Свештої Саве* од Доментијана (завршено 1242/43. или 1253/54. године). Приказује његове особености; одређује његову типолошку припадност (житије црквеног поглавара). Говорећи о житијним делима Теодосија Хиландарца (стварао крајем XIII и почетком XIV века), Љ. Јухас-Георгиевска указује да он прибегава другачијим поетичким решењима од Доментијана. Превасходно приповедач, у свом *Житију Свештої Саве* значајно смањује учешће поетско-реторских садржаја. У раду се назначава да је *Житије Свештої Петра Коришкої* од овог писца прво *житије јусѣињака* у српској литератури.

Кључне речи: стара српска књижевност, проза, жанр, типологија жанрова, микро-жанрови, XIII и почетак XIV века

Стара српска књижевност представља целовити систем; током свог петовековног трајања развила је низ књижевних жанрова са препознатљивим обележјима. Први књижевници, Свети Сава и Стефан Првовенчани заслужни су за утемељивање неких од најзначајнијих књижевних жанрова

* Филолошки факултет, Београд, Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, и-мејл: ljiljanageorgievaska@yahoo.com

За разлику од ових токова, сасвим другачију ситуацију имамо у оквирима онога света који је Димитри Оболенски назвао *византијским комонвелтом*. То је свет који обухвата Византију и земље/културе/цивилизације што јој инклинирају и које се налазе у озрачју византијскога, пре свега, константинопољског центра,³ а чији значајан део чини *Slavia Orthodoxa*.⁴ У византијској традицији није сачувана теоријски заснована, нормативна поетика, а веома су ретки трактати (попут оних на Западу), који прописују како се пише и каквим законима књижевни састав треба да се повинује, саобрази. Такав је, рецимо, спис Георгија Хировоска о стилским фигурама (о „творчастим образима“), који налазимо и у српском рукописном наслеђу.⁵

Па ипак, упркос одсуству теоријских расправа, дела се стварају по сасвим одређеним правилима која се подразумевају, а постоје и тзв. узорни списи, као што је *Нагјробно слово Василију Великому* Григорија Назијанзина, у којем су садржана готово сва решења античке реторике, примењена и примењива у хришћанском обликовању текста. Прво житије хришћанске књижевности – *Житије светио Антонија* Атанасија Александријског, са друге је стране – својом композицијом и садржином – утрло пут каснијој хагиографској (првенствено анахоретској) литератури и указало на то како треба компоновати дела тога жанра. Ти „канони“ су дефинитивно установљени у VI столећу хагиографијама Кирила Скитопољског. У оквирима литургијског песништва то се збило коначном победом канона (као песничке врсте) над кондаком као старијим химнографским жанром, то јест коначном доминацијом песничког над драмским изразом у византијској химнографији – пре свега појавом *Великог канона* Андреја Критског, а потом и настанком низа нових канона које су испевали Јосиф Химнограф, Теодор Граптос, Теофан и други велики византијски литургијски песници VIII и IX века.⁶

Источна традиција, разумљиво, нашла је своје место у словенској, а потом и у српској књижевности и она је одраз јединственог схватања уметности у оквиру целе *Slaviae Orthodoxae*. Осмишљеног и заокруженог трактата, нормативне поетике у православном словенству нема, а књижев-

³ Д. Оболенски, *Византијски комонвелт*, Београд: Просвета, 1996 – образлагање концепта на стр. 5–8 (на енглеском објављено 1971).

⁴ То је термин Рикарда Пикја, који је он употребио у неколико својих радова, почев од 1963: R. Picchio, *A proposito della Slavia ortodossa e della comunità linguistica slava ecclesiastica*, *Ricerche Slavistiche*, 1963, XI, 105–122; : R. Picchio, *The function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of "Slavia Orthodoxa"*, *Slavia Hierosolymitana*, 1977, I, 1–33.

⁵ Ђ. Трифуновић, *Георгија Хировоска расправа О њесничким сликама у српском средњовековном рукопису*, Књижевна историја, 1970, III, 348–367.

⁶ Уп. С. С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: Српска књижевна задруга, 1982, 121–122.

на остварења се строго држе устаљених правила и поштују се законитости одређених жанрова.⁷ Шта је, међутим, са поетичким ставовима (било експлицитним било имплицитним) у српском средњем веку? Некако је опште мишљење да они мањкају у нашој старој литератури. Покушаћемо, овом приликом, да пронађемо макар неке такве исказе наших старих писаца из „златног доба“ старог српског изворног стварања.

* * *

У невеликом, али за нашу литературу темељном књижевном опусу Светога Саве, можемо пажљивијим читањем запазити извесне поетичке ставове. У *Жиџију светиога Симеона*, делу необичне композиције, намењеном превасходно братству манастира Студенице, на крају уводног дела, Свети Сава истиче: „О владавини његовој и држави не исписасмо по реду, што слушасмо и видесмо, да се не умноже речи“ (155).⁸

А одмах потом, наговештавајући Немањину абдикацију и његове будуће, монашке подвиге, Сава додаје да ће о томе „укратко изложити, да се не умножи писање“ (155). Још једном ће писац у овом делу посегнути за сличном формулацијом – када најављује образлагање Симеонове одлуке да се из Студенице упуту у Свету Гору: „Јер тако и зајеле изићи прво светог ради места, а друго – укратко ћу вам исприповедати“ (167).

Ове Савине формулације нису случајне, оне су у складу и са осталим деловима *Жиџија светиога Симеона*, али и са осталим његовим списима. И *Служба светом Симеону* (не само због евергетидског типика који Сава уводи у богослужење Српске цркве) и *Посланица ијуману Сѣиригону*, одликују се једноставношћу израза и сведеношћу форме, па бисмо могли закључити како Савино мишљење о принципима уметничког стварања, особито нарације, води покушају артикулисања својеврсне поетике сажетости на самим почецима српског књижевног стварања.

⁷ О схватању жанра у медијевистици види: И. Шпадијер, *Проблем жанра у средњовековној књижевности*, Књижевна историја, 1996, XXVII/100, 365–373 (са старијом литературом); уп. теорију Р. Пикја о функционалним техникама средњовековне литературе: R. Picchio, *The function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of „Slavia Orthodoxa“*; вид. такође и R. Picchio, *Models and Patterns in the Literary Tradition of Medieval Orthodox Slavdom*, American Contribution to the Seventh International Congress of Slavists, Warsaw, August 21–27, 1973, vol. II. The Hague–Paris 1973, 439–467. О односу аутора и жанра у средњовековној литератури уп. Лихачовљево *жанровску физиономију аутора*: Д. С. Лихачов, „Међуоднос књижевних жанрова“, *Поетика старе руске књижевности*, Београд 1972, 51–80; исти текст (реферат са V међународног конгреса слависта у Софији 1963) штампан је неколико пута – под насловом „Система литературних жанров древней Руси“ налази се у књизи Д. С. Лихачев, *Исследования по древнерусской литературе*, Ленинград 1986, 57–78).

⁸ Упућујемо на двојезично издање Томислава Јовановића, из којег доносимо и наводе из *Жиџија светиога Симеона*: Свети Сава, *Сабрана дела*, Приредио и превео Т. Јовановић, Београд: Српска књижевна задруга, 1998; број у загради означава страницу у књизи.

И архиепископ Данило II (Пећки), пишући своја прозна дела у првим деценијама XIV века, у знаменитом *Зборнику жиџија краљева и архиепископских српских* оставља трагове размишљања о разлозима и сврси житијног стварања.⁹ У *Жиџију краљице Јелене*, после богословског увода, подупрт цитатом из Прича Соломонових (13, 9): „Светлост праведних увек се светли, а успомена њихова бива са похвалом“, Данило наглашава како састављајући житија светих „и ми исповедајући њихова похвална житија, молимо се Богу да успомену њихову покаже светлијом у ваше дане“ (81).¹⁰ И на почетку *Жиџија архиепископских Арсенија*, где говори о састављању „похвале његова живота“ (153), писац упућује на то како ће се светитељ „похвалити не само људима, но и божаственим списима, јер је велико налазиште и веома је драгоцено за оне који слушају о чудним делима“ његовога „незлюбива живота“ (153-154). Прослављање светитеља описивањем његовог живота и подвига, нарочито у хагиографској и енкомистијичкој књижевности, има, дакле, и своје разлоге који нам откривају сврху писања оваквих састана.

„Добро и тачно треба да изнесемо житије блажене Јелене о њеном уздржању и подвигу“, каже Данило II и додаје: „Светим молитвама вашим изоштрена, ја, грешни Данило, саставих напред писана житија благоверних краљева српске земље... и све ћу казати по истини, као што ми објавише сведоци живота ове блажене Јелене пре мене, а колико и ја очима мојима видех, истинито ћу исповедити“ (81). Почињући *Жиџије архиепископских Јоаникија*, писац истиче како „ми данас објављујемо, колико сами знамо и колико смо слушали“ (181). У уводу Јевстатијевог житија он ће истаћи: „Јер не (пишем) вести противнима или онима који неће добро да слушају, но ка духовнима који у сласт слушају речи духовне, и свакако се брину за истину.“

⁹ Издање: *Живојии краљева и архиепископских српских*. Написао архиепископ Данило и други. На свијет издао Ђ. Даничић. У Загребу 1866; фототипско издање: *Archiepiskop Danilo i drugi, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*. Edited by Dj. Daničić. With an introduction by Djordje Trifunović. London, Variorum Reprints, 1972. – Превод на савремени језик: Архиепископ Данило, *Живојии краљева и архиепископских српских*. Превео Др. Лазар Мирковић. Предговор написао Др. Никола Радојчић (*О архиепископу Данилу II и његовим насјављачима*, V-XXIX), Београд 1935. О ауторима и композицији Даниловог зборника постоје различита мишљења у науци. О томе видети радове Гордона Мак Данијела, у којима је наведена и ранија литература: Г. Л. Макданиел, *Прилози за историју „Живојии краљева и архиепископских српских“ од Данила II*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XLVI, 1-4, 1980 (1984), 42-52; G. McDaniel, *Данилов зборник као Данилов „Festschrift“*, Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења, 14/1 (1985), 177-181; Г. Л. Мак Даниел, *Генезис и насјављање Даниловог зборника*, Архиепископ Данило II и његово доба, 217-224. Видети, такође и његове уводне студије у књигама: Данило Други, *Живојии краљева и архиепископских српских*. Службе, прир. Г. Мак Данијел, Д. Петровић, данашња језичка верзија Л. Мирковић, Д. Богдановић, Д. Петровић, Београд: Просвета - Српска књижевна задруга, 1988, 9-24; *Данилови насјављачи. Данилов ученик, други насјављачи Даниловог зборника*, приредио проф. др Гордон Мак Данијел, данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Београд 1989, 9-24.

¹⁰ Наводе из дела Данила II доносимо према: Данило Други, *Живојии краљева и архиепископских српских*. Службе; број у загради означава страницу у књизи.

и који су се знаменали истинитом светлошћу“ (194), да би уводно обраћање завршио речима: „Но пошто смо смело започели реч о овом, журимо на оно што је пред нама, не устежемо се, пошто је време угодно, да бисмо могли дочекати корисно, јер доброта овога мужа чини мени смерноме многе плодове речима“ (193–194).

Писац је, дакле, по Даниловом схватању дужан да, састављајући похвална житија, казује *истинитио*, а не *реално*¹¹, а уз то се речи духовне у *сласѝ слушају*, *корисне су* и доносе многе *илодове*. То је, заправо, суштинско поетичко начело целокупне средњовековне књижевности.

Тридесетих година XV столећа, Константин Филозоф ће, у *Жиѝији десѝоѝа Сѝефана Лазаревића*, на неколика места изрећи своја схватања о суштини и начину писања, теми и функцији дела.¹² У уводу *Жиѝија*, у одељку бр. 7 писац вели: „...и у успомени благочастивога хтео бих, ако је могуће, навести све борбе у Господу (о Господи храбровавшеје)“.¹³ Тиме се, баш као и код Данила II, упућује, с једне стране, на жанр *сећања*, а са друге, дело се приближава *енкомиону* и *историографији*.¹⁴ Свестан комплексности свога поступка и неопходности његовог оправдања пред читаоцем, Константин ће после помињања Косовске битке, у 22. одељку *Жиѝија* нагласити:

„А ако ми ко приговори због овога, због чега ово уплићем, такви нека погледају у царствене летописне књиге и видеће да оне излажу врло много и опширно о владоцима који су ѝређе царевали, било у Јерусалиму, било у Царствујућем граду, а уједно (*излажу*) и животе

¹¹ Ђ. Трифуновић, *Проза архиеѝискоѝа Данила II*, Књижевна историја, 1976, IX/33, 15.

¹² О жанровској свести и жанровским колебањима Константина Филозофа писала је Нина Гагова у чланку *Вписването на деспот Стефан Лазаревич в Свеѝената историја и жанровите колебания на автора на неговото Житие*, Старобългарска литература, (Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на Красимир Станчев и Александър Наумов), 2009, Кн. 41–42, 285–303. У раду користимо резултате до којих је она дошла.

¹³ Константин Филозоф, *Повесѝ о словима (Сказаније о ѝисменех): изводи. Жиѝије десѝоѝа Сѝефана Лазаревића*, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 1989, 74 (превод *Жиѝија* Л. Мирковић); српскословенски текст, који се у загради доноси у фонетској транскрипцији: К. Куев, Г. Петков, *Сѝбрани сѝчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст*, София: Издателство на БАН, 1986, 364.

¹⁴ „Подборѝт на събитията от биография на деспот Стефан сочи твѝрде голямо разширяване на темата и функцията на текста, който съвсем не се ограничава до ‘храброванијата в Господа’ на деспот Стефан и паметта за тях. Това го прави по-близък до структурната матрица на други жанрове, интерпретираѝи биографията на владетели и военонаѝалници – историографията и енкомия. Исползваните от автора композиционнo-стилистични средства още в началото на изложението пораждат съмнения за влиянето на текстове-образци от съштите жанрове.“ – Н. Гагова, *Вписването на деспот Стефан Лазаревич в Свеѝената историја и жанровите колебания на автора на неговото Житие*, 295.

(владалаца) околних земаља, да би тиме боље познатим учинили живот благочастивих и светих господара наших.¹⁵

Приводећи крају свој спис о деспотовом животу, Константин истиче како „Сија убо списахом јако житије јединога, н јако летописац с прочими васеми...“¹⁶, што би се могло превести на савремени језик као: „Ово, пак, написасмо као житије једнога човека/појединца, али као летопис, са свима осталим (стварима)...“. Тиме Константин јасно ставља до знања како разликује жанрове које користи и који се преплићу у Житију деспота Стефана Лазаревића, и како их он свесно укршта.

* * *

Међу старим српским писцима, у чијим смо делима спорадично, и више као алузије, налазили мисли о жанровским одређењима и приповедачком поступку, издваја се један аутор у чијим списима можемо наћи у већој мери и експлицитније исказане поетичке ставове. То је Теодосије Хиландарац, најплоднији и жанровски најразноврснији наш стари књижевник, чија се размишљања о смислу и сврси уметничког стварања могу наћи у његовим прозним саставима, насталим у последњим деценијама XIII века.¹⁷ У уводном делу *Житија светіоїа Саве*, читамо како се житија не пишу да би се свети похвалио – „јер је похвала праведнику од Господа“ (101)¹⁸ – нити да сам писац какву корист од тога стекне. Још је „старима“, стоји тамо, било потребно да се пишу житија изванредних људи и да се читају ради користи коју читаоци односно слушаоци имају од њих. У овој тврдњи се, заправо, сједињују основни обрасци античке биографије – *хийомнематички* (којим се у сећању потомака задржавају догађаји из живота „изванредних“ људи), *рејторски*, енкомиијастички (којим се прослављају изузетне личности) и Плутархов, *моралистичко-психолошки* тип, који садржи дидактичне моменте, али напомиње и забавни текст посебне врсте.¹⁹

Ту се писац не зауставља, већ овим разлозима писања житија додаје још један и истиче како је особито „нашем последњем, лењивом роду“ (101)

¹⁵ Константин Филозоф, *Повесї о словима (Сказаније о ѿсменех): изводи. Житије десїоїа Сїефана Лазаревића*, 85 (курзивом су означене наше интервенције у преводу).

¹⁶ К. Куев, Г. Петков, *Сѣбрани сѣчиненїа на Консїанїїин Косїенечки*, 425.

¹⁷ О Теодосијевој поетици писали смо детаљније у раду *Антички корени Теодосијеве ѿоетїке*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 2010, LVIII/2, 249–260; овде доносимо изводе из тог чланка.

¹⁸ Наводе из Теодосијевих житија доносимо према: Теодосије, *Житија*, прир. Д. Богдановић, данашња језичка верзија Л. Мирковић, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 1988: *Житије светіої Саве*, 101–261; *Житије Пеїтра Коришкої*, 265–288; број у загради означава страницу у књизи.

¹⁹ Уп. Т. В. Попова, *Античная биография и византийская агиография*, Античность и Византия, Москва, 1975, 222–223.

потребно и да се житија пишу и „с више разумевања читају“ (101) зато што нам је неопходно угледање на древне узоре. А ти узорци су као „живи стубови“ који стоје високо – „подбодени њима као останом“ читаоци подстичу себе не би ли се бар мало „потрудили за добродетел“ (101).

Своје поетичке ставове Теодосије ће поновити и у *Похвали свейшима Симеону и Сави*, а исказаће их и у уводу *Житија свейшѣ Пеѣтра Коришкоѣ* и то не само тако што ће поновити оне из *Житија свейшѣ Саве*, већ ће их развити и обогатити новим моментима. И у *Житију свейшѣ Пеѣтра Коришкоѣ* доминира мотив *користи* и *поуке*, што писац потврђује примером о потреби читања паганских списа о древним ратовима. Ту имамо и изванредан катарзичан моменат – јер се, како писац каже, и списатељи и слушатељи житија нађу „и нехотице погођени у срцу“ (266). У оба случаја, вели он, ови списи су на корист: слушатељима јер су већ сами по себи корисни, а списатељима јер им следи награда због користи слушатеља. Како поука која се добија читањем житијних дела може бити и пријатна, може се видети и у ауторовим ставовима које износи у *Похвали свейшима Симеону и Сави*.²⁰

Поетичке ставове и разматрања функције књижевности што их читамо у Теодосијевим прозним делима налазимо у ранијој, византијској хагиографији – у житијима најстаријих светогорских подвижника – Петра Атонског (IX век)²¹ и Атанасија Атонског (X век)²², као и неколико столећа раније код Кирила Скитопољског²³. Но, оваква размишљања о улози и схватању књижевног стварања нису примарно византијска. Њих, као што је познато, можемо наћи много раније, још у античко доба и они су најексплицитније изречени у Хорацијевој *Посланици Пизонима (Epistula ad Pisones)*, односно *Песничкој уметности (Ars poetica)*, како ју је назвао Квинтилијан:

„Aut prodesse volunt aut delectare poetae
aut simul et iucunda et idonea dicere vitae.“
„Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci
lectorem delectando pariterque monendo.“²⁴

²⁰ Теодосије, *Службе, канони и Похвала*, прир. Б. Јовановић-Стипчевић, данашња језичка верзија Д. Богдановић и Б. Јовановић-Стипчевић, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, 1988, 235.

²¹ О аутору (монах Никола) и времену састављања Житија Петра Атонског (пре краја X в.) вид: Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво. Почети и организација*, Београд: Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, 2003, 53.

²² По мишљењу Д. Папахрисанту *Прво житије* Атанасија Атонског, оснивача Велике Лавре, настало је пре 1025, а *Друго житије* после 1028. године (Д. Папахрисанту, *нав. дело*, 136–137).

²³ Д. Кенанов, *Славјанска метафрастика (с приложеније на житие за св. Сава Срѣбски)*, Пловдив – Велико Търново: Жанет-45 – Издаелство ПИК, 2002, 94, 97–98.

²⁴ „Или да користе или да забаве песници желе, / или да уједно кажу пријатност и поуку неку“; „Гласове однеће онај, ко са корисним помеша слатко, / Онај ко зна да нам пружи и

Иако ови ставови имају, у суштини, своје порекло у Аристотеловој *Поетици*, Хорације се, заправо, непосредно ослања на перипатетичара Неоптолема из Париона, грчког теоретичара из III века пре Христа.²⁵ Хорацијева изрека о томе шта песници треба да чине (*prodesse et delectare*) била је основна мисао Неоптолемовог учења (*τέρπειν τε καὶ ὠφελεῖν*) о двострукој сврси песничтва: поезија треба не само да очара дух слушаца већ и да пружи добро и корисно подучавање.²⁶

Место Хорацијевог сусрета са Неоптолемовим учењем вероватно је била Платонова атинска Академија, у којој се он школовао, а то је могло бити и место одакле је ова мисао, преко позне антике, доспела у византијски средњи век. Подсетимо се да се у Академији образовао и Плутарх, који ће такође истицати како омладина, читајући поезију, треба у њој „да под пријатном љуском тражи корисну језгру“.²⁷ Подсетимо се, такође, да се Плутархови *Ујоредни животописи* читају у реторским школама које похађају и хришћани, и да су они један од извора средњовековног хагиографског жанра. Плутарха ће читати и црквени оци IV века, попут Василија Великог и Григорија Богослова, који су такође били атински ђаци. Нарочито ће Григорије Богослов (Назијанзин), и то у својим позним делима, варирајући античку формулу *prodesse et delectare, utile et dulce*, налазити сврху поезије у „обуздавању страсти општекорисним трудом, заслађивању горчине проповеди, давању пријатног лека књигољубивој омладини и личној утехи“.²⁸

Григорија Богослова читао је већ помињани Кирило Скитопољски, а обојицу је, уз друге византијске ауторе, то је сасвим очито, познавао Теодосије, који ће наглашавањем користи и „слатког поучавања“ што нам их пружа хагиографско штиво, заступати оно схватање функције књижев-

поуку неку уз радост.“ – Hor. Ad Pisones 333–334, 343–344, прев. Р. Шалабалић (нав. према М. Будимир, М. Флашар, *Прејед римске књижевности. De auctoribus Romanis*, Београд: Научна књига, 1978, 364).

²⁵ О томе в. J. Tate, *Horace and the Moral Function of Poetry*, *The Classical Quarterly*, April 1928, Vol. 22, No 2, 65–72.

²⁶ „δεῖν τῷ τελείῳ ποιητῇ μετὰ τῆς ψυχαγωγίας τοῦ τοῦς ἠκούοντας ὠφελεῖν καὶ χρησιμολογεῖν“ (J. Tate, *Horace and the Moral Function of Poetry*, 67); уп: М. Будимир, М. Флашар, *Прејед римске књижевности*, 362; о односу Неоптолема и Хорација: О. Immisch, *Horazens Epistel über die Dichtkunst*, *Philologus*, Supplementband XXIV, Heft 3, Leipzig 1932. С обзиром на то да су Неоптолемови списи изгубљени (готово ништа није сачувано у оригиналу), Хорације је проучаваоцима античке књижевне теорије важан и зато што сведочи о Неоптолемовом учењу.

²⁷ О томе Плутарх говори у своме делу *Како младић треба да чита њесме* (М. Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, друго, допуњено издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства Србије, 1972, 719)

²⁸ Н. Ристовић, *Стирохришћански класицизам. Позитивни ставови стирохришћанских њисаца према античкој књижи*, Београд: Чигоја штампа, 2005, 153.

ности које ће бити доминантно још од античких времена, кроз цео средњи век, па и столећима касније. Већ је примећено како би се готово читава историја естетике могла сажето представити дијалектичким односом у коме теза и антитеза јесу хорацијевски појмови *dulce* и *utile*.²⁹ Њих, као што видимо, налазимо и код Теодосија Хиландарца, наравно усвојене из византијског наслеђа у које су доспели из света грчке антике, то јест из њене хеленистичке традиције.

* * *

Да закључимо: ретки, превасходно имплицитни поетички ставови наших старих писаца, најпре казују о потреби артикулисања поетског језика. У случају Светог Саве реч је о трагању за што сажетијим уметничким изразом, а код појединих потоњих аутора ради се о дефинисању жанровског говора и жанровске структуре (Данило II, Константин Филозоф). Експлицитније исказани ставови, какве налазимо код Теодосија, покушавају да продру у суштину и функцију литерарног стварања. Али, сви - и они имплицитни и они експлицитни - недвосмислено говоре о самосвести аутора, као и о њиховој припадности ширем поетичком наслеђу европскога средњовековља, односно традицији готово целокупне предмодерне европске мисли о функцији и задатку књижевности.

Irena Špadijer

POETIC VIEWS OF OLD SERBIAN WRITERS

Summary

Contrary to Western medieval body of thought on literature, in reference to which a number of normative poetics emerged as of the 11th century, in the Eastern, Byzantine tradition there were no handbooks or normative theoretical deliberations on poetic creation whatsoever. Nevertheless, there were implicit genre patterns and rules to which eastern authors stuck to. Byzantine tradition found its place in Slavic and then in Serbian literature, which was a reflection of a uniform understanding of art throughout the entire Slavia Orthodoxa.

The paper looks into the poetic standpoints that can be found in the works authored by Saint Sava, Teodosije Hilandarac, Danilo II (or Danilo of Peć) and Constantine the Philosopher (or Constantine of Kostenets). The rare, primarily implicit poetic views expressed by these Serbian writers, primarily reflected the necessity to articulate poetic language. In Saint Sava's case, it is about his quest

²⁹ R. Velek i O. Voren, *Teorija književnosti*, Beograd: Nolit, 1974, 48.

for as more concise artistic expression as possible, whereas when it comes to other authors mentioned in the paper, it is about the necessity to define the genre speech and genre structure (Danilo II, Constantine of Kostenets). More explicitly expressed viewpoints, such as those found in the works authored by Teodosije Hilandarac, sought to grasp the essence and function of literary creation. Nevertheless, all of them – both the implicit and the explicit – spoke unequivocally about the authors' self-awareness, as well as about their attachment to a broader poetic heritage of the European Middle Ages, i.e. the tradition of almost entire pre-modern European body of thought around the function and role of literature.